

Ronelda, Piet en Jan. (Post)koloniale stemmen over de eerste commandeur van Kaap de Goede Hoop

Eep Francken

Ronelda, Piet and Jan. (Post)colonial voices on the first commander of the Cape of Good Hope

Immigration and the notion of a multicultural society are currently dominant issues in public debates in The Netherlands. As a result there is an increasing interest in texts by migrants and in colonial and postcolonial literature. This article offers a comparative analysis of three representations of Jan van Riebeeck's actions as commander of the VOC colony of the Cape of Good Hope, namely, the poem "eviction notice"(2011) by Ronelda S. Kamfer, the graphic novel "Jan van Riebeeck in Zuid-Afrika" (1952) by Pieter Kuhn, and the Diary by Commander Jan van Riebeeck himself. The comparison will include a discussion of the nature of these works, and will give a clear insight into their (post)colonial attitude.

1. Inleiding: Nederland

In de Nederlandse samenleving komen de laatste decennia de vraagstukken rond de multiculturalisering meer en meer op de voorgrond. Natuurlijk discussiëren wij ook wel eens over de afbrokkelende verzorgingsstaat, de economische crisis of over de eenwording van Europa, maar de felste tegenstellingen bestaan rond de plaats van immigranten in Nederland (Van Istendael, 2005: 13-20, 154-160). Op dit terrein lijkt gedachtenwisseling soms onmogelijk. De maatschappij dreigt zich te splitsen, met de lagere klassen in een politiek en sociaal isolement. De besturen van de grote steden doen manhaftige pogingen om volgens de leus van Job Cohen, Amsterdams burgemeester van 2001 tot 2010, "de boel bij elkaar te houden" (Logtenberg en Wiegman, 2010: 29). Maar als hier al vooruitgang is, dan hooguit op de manier van een processie van Echternach.

De betrekkingen tussen bevolkingsgroepen worden weerspiegeld in de Nederlandse literatuur. Er zijn flink wat schrijvers doorgebroken die zelf nieuwkomers of kinderen van immigranten zijn of om andere redenen dichtbij de "Nieuwe Nederlanders" staan. Behalve de Iraniër Kader Abdolah zijn het vooral Marokkanen, inmiddels een hele reeks. "Migrantenliteratuur" (Topolska, 2004: 349) wordt sinds een jaar of twintig als een nieuw genre beschouwd.

Daarnaast is er ook meer aandacht voor een veel oudere, zij het niet altijd als zodanig herkende, kant van onze letteren: die van de koloniale en/

of postkoloniale literatuur. Ook daar draait het immers om relaties tussen bevolkingsgroepen (Boehmer, 2005; Boehmer en De Mul, 2012; Cumps en Snoek, 2009; D'haen, 2002; McLeod, 2010; Moore-Gilbert, 1997).

2. Inleiding: (post)koloniale literatuur

Koloniale en postkoloniale literatuur zijn sterk beïnvloed door de koloniale situatie waarmee zij te maken hebben. Een samenleving verkeert in een koloniale situatie als er sprake is van een ongelijke machtsverdeling waarbij relatief veel macht berust bij een bevolkingsgroep die later dan andere tot die samenleving is toegetreden (alle macht aan de “laterkomers”) en/of van die samenleving slechts tijdelijk deel uitmaakt (“passanten”).

Deze literatuur kent typerende onderwerpen. Ik denk aan spanningen tussen de “te machtige” bevolkingsgroep en de groep of groepen die slechter bedeed zijn. Leden van de ene groep zijn bang voor de andere. De onmachtigen voelen zich vernederd, maar de heersende groep is ook niet zeker van zijn zaak. Overal heerst een bepaalde ontheemding. In de koloniale situatie voelt niemand zich thuis.

In koloniale literatuur geeft de schrijver uitdrukking aan een vaste overtuiging van superioriteit van de ene groep boven de andere. In de Europese koloniale literatuur gaat het dan om de grotere kwaliteit van de westerse cultuur, in vergelijking met die van de gekoloniseerde gebieden. “De westerling” brengt “de ander” zijn betere wetenschap, zijn betere techniek, zijn betere godsdienst ook. Het westen brengt kortom de echte beschaving en het heeft ook de plicht dit te doen, ten voordele van gekoloniseerden. Hun scholing en vorming vormt immers voor het kolonialisme meteen een ethische rechtvaardiging.

Maar over of vanuit een koloniale situatie kun je ook schrijven met voorbijgaan aan dit idee van superioriteit. Of pertinent er tegenin. Schrijvers schreven en schrijven ook *anti*-koloniale literatuur. Wij geleerden bestempelen deze literatuur wel als “post(-)koloniaal”, al stamt zij voor een belangrijk deel van vóór de neergang van het West-Europese kolonialisme gedurende de twintigste eeuw. “Postkoloniaal” heet intussen ook een benadering van de literatuur die koloniaal denken en schrijven opspoort en aan de kaak stelt. Tegen het eind van de vorige eeuw leverde zij prikkelende studies en essays op, maar intussen lijkt de jacht zijn hoogtepunt voorbij en neigt men naar een soepeler, beweeglijker kritiek. Een wat moeizame aanduiding als “postpostkolonialisme” verwijst naar een literatuurstudie die oude zwart-witte tegenstellingen te boven wil komen (D'haen, 2012; Renders, 2007: 376; Van Reybrouck, 2011: 211-213).

Zonder iets of iemand over de hekel te willen halen ga ik drie uiteenlopende uitbeeldingen van één bepaalde koloniale situatie naast elkaar zetten om beter zicht te krijgen op hun vermeend (post)koloniaal karakter.

3. Ronelda

eviction notice

Nederland 1651

beste Herrie/Autshumao

hiermee wil ek u in kennis stel dat ek God oftewel Jan van Riebeeck
soos my maats my noem julle land kom oorneem

ons die VOC het besluit die *Onestop*-storie werk nie uit nie die Kaap
verdien baie meer jy is die leier van jou dierbare mensies maar ek is
'n wit man en julle sal nog leer

ons is so slim dat ons bepaal het waarom daar twee oseane
bymeekaarkom waarom daar 'n berg aan die punt van Afrika is wat
soos 'n tafel lyk en natuurlik waarom julle 'mense van mense' die
voorreg had om hier te leef sodat ons met ons klere vere geure
wyn geld tabak en opvoeding hier sonder teenstand kan kom en
OPVOED

ja ja ek weet jy dink OPFOK maar dit is glad nie ons planne nie ons
kom julle leer leer hoe die nuwe wêreld werk ons gaan 'n kasteel
bou want ek is mos 'n koning ons gaan 'n fort bou om ons teen
uhm... er... die vyande te beskerm my ander maats in die Noorde
het 'n fantastiese *buy a male slave and rape a female for free*-besigheid en
ons bring dit Kaap toe

ons gaan die Kaap van Gocie Hoop wêreldbekend maak almal gaan
daar wil wees almal gaan weet dit is die Kaap van die Kompanjie

so ou maat Herrie vat nog 'n diep sluk van die brandewyn wat ek vir
jou gestuur het

Here comes Jannie

Dit is een bekend gedicht van Ronelda S. Kamfer, zoals opgenomen in haar tweetalige Nederlandse uitgave *Santenkraam* (Kamfer, 2012: 40-41). Het verwijst naar de koloniale situatie in Zuid-Afrika, voortkomend uit de verversingspost die de Verenigde Oostindische Compagnie (VOC), de grote Nederlandse

handelsmaatschappij, er in 1652 onder leiding van Jan van Riebeeck gesticht heeft om de pendelvaart tussen Nederland en het eiland Java te vergemakkelijken. Tegen de bedoeling van de stichters in ontwikkelde de post zich nog onder VOC-bewind tot een kleine kolonie – en later tot een miljoenenstad (Böeseken, 1974).

Kamfer wordt in de Zuid-Afrikaanse literatuur wel gezien als literaire vertegenwoordigster van de bevolkingsgroep van de “bruinmense”, tijdens het apartheidssysteem en eerder “kleurlinge” genoemd. Het zijn mensen “van gemengden bloede”, om ’t in keurig Nederlands te zeggen, of ook wel: met gemengde genen. Veelal hebben zij zowel Europese als niet-Europese voorouders. Van de meeste bruinmense is het Afrikaans de moedertaal. Zij vormen de meerderheid van de bevolking in Kaapstad en omstreken en stemmen niet zo vaak op het ANC. De meesten stammen af van de Khoikhoi (“mensen van mensen”), ten tijde van Jan van Riebeeck de bewoners van Kaap de Goede Hoop en zeer wijde omgeving. De Nederlanders noemden deze Khoikhoi vanwege hun kliktaal: “Hottentoots” en later “Hottentotten”. Hun huid wordt beschreven als bruینگelig en olijfkleurig – “zwart” werd voor anderen gebruikt, voor slaven uit Angola en andere delen van Afrika. Zulke “zwarten” vind je ook onder de voorouders van de bruinmense. En dan nog immigranten uit wat tegenwoordig Indonesië heet, mensen die om uiteenlopende redenen maar meestal onder dwang van de VOC aan de Kaap waren beland.

Met het “uitzettingsbevel” dat Kamfer Jan van Riebeeck laat uitvaardigen, herinnert zij aan vergelijkbare bevelen van het apartheidsbewind ter uitvoering van de Groepsgebiede-wet. Autshumao is de Khoi die Van Riebeeck aan de Kaap welkom heette. Van Riebeeck gebruikte die moeilijke naam wel maar noemde Autshumao gemakshalve meestal Herrie. Autshumao was de leider van een piepklein Khoi-groepje, maar verwierf zich toch een belangrijke positie, dankzij zakelijke slimheid en door zijn talenkennis: hij sprak Engels en Nederlands.

De dichteres prikt in haar gedicht een aantal bekende pretenties van het kolonialisme door. Van Riebeecks verzekering dat hij komt opvoeden en niet komt “OPFOK” (dit betekent *niet*: “opfokken”; Schaffer vertaalt snedig: “NAAR DE KLOTE HELPEN”), die verzekering klinkt ongeloofwaardig. De zinsnede “julle sal nog leer” slaat nog maar nauwelijks op opvoeden. Dit is een dreigement. Wijn en tabak zijn hier geen verworvenheden die het beschaafde leven veraangename, maar voorbeelden van de verslavende genotmiddelen waarmee kolonisten in alle windstreken eerdergekomenen wisten te paaien. Tegenover de fraaie voorspiegelingen staat het harde uitgangspunt dat Van Riebeeck als ware hij God Zelf het land van de Khoikhoi komt overnemen. De eigendunk van deze zelfvergoddelijking keert terug in de borstklopperij over wat “wij” allemaal weten. Slavernij en seksueel machtsmisbruik zijn in aantocht.

“[E]viction notice” is dus een staaltje postkoloniale literatuur. Het staat

trouwens in een bundel, in het Afrikaans *grond/Santekraam* geheten, waar de verdrijving van Zuid-Afrikaanse bruinmense van hun tot blank gebied verklaarde grond centraal staat. “Jannie” van Riebeeck is hier niet de man die aan de basis stond van ontwikkeling, de man die Zuid-Afrika de weg naar de moderne tijd wees, maar zijn optreden staat in verband met de apartheid. Op deze manier echoot het gedicht een bekend gezegde van rond het jaar 2000: dat er midden in Kaapstad een groot standbeeld zou staan voor de uitvinder van de apartheid en zijn echtgenote. Het gaat hier om bekende beelden op de Heerengracht, die inderdaad de heer en mevrouw Van Riebeeck voorstellen.

Beide beelden hebben een koloniale achtergrond, doordat “Jan” te danken is aan de Britse imperialist Cecil Rhodes en “Maria” driehonderd jaar na Van Riebeecks landing is geschonken door Nederland. De onthulling van dit tweede beeld is echter ook verbonden met kritiek op de apartheid. De Nederlandse koningin Juliana wilde niet weten van een bezoek aan een Zuid-Afrika onder apartheid, zodat onze regering, om de plechtigheid wat op te sieren, moest terugvallen op haar geüniformeerde echtgenoot prins Bernhard, in zijn eentje (Van Ledden, 2005: 63).

Vanwege de herdenking was 1952 in Nederland en in Zuid-Afrika een groot jubeljaar. Van Riebeeck vormde ook een vruchtbaar onderwerp in de Zuid-Afrikaanse en de Nederlandse literatuur. In deze tijd verschenen er zeven of acht romans, zowel jeugdliteratuur als boeken voor volwassenen, alsmede een muziekdrama, geschreven in opdracht van Van Riebeecks geboorteplaats Culemborg en ter plaatse uitgevoerd. Van de auteurs is Willem van Iependaal in Nederland het bekendst gebleven, zij het vanwege ander werk. Evert Zandstra, evenmin volstrekt vergeten, schreef over Van Riebeeck zelfs twee boeken. Zuid-Afrikaanse schrijfsters van Van Riebeeckromans zijn Juliët König en N.K. Lock in het Engels en Anna de Villiers in het Afrikaans (Jonckheere, 1999: 111-114; Van Ledden, 2005: 64-73). Ook zonder receptie-onderzoek durf ik in deze reeks één creatie aan te wijzen als het werk dat het grootste publiek bereikte. Ik bedoel *Jan van Riebeeck in Zuid-Afrika*, het vierentwintigste deel in de stripserie *De avonturen van kapitein Rob* (Kuhn en Werkman, 1952).

4. Pieter

Kapitein Rob was in het Nederland van de jaren vijftig de grootste fictieve BN’er (bekende Nederlander) avant la lettre. Elke dag stond hij in *Het Parool*, toen de hoogst aangeslagen krant van Nederland, en in een reeks andere dagbladen. In de vorm van goedkope boekjes in liggend formaat bereikte Rob boekwinkels en kiosken. Zijn avonturen werden tot in onze tegenwoordige eeuw herdrukt. De oplage (per titel) is voor de eerste tientallen delen geschat op een miljoen

(Frankfurter, 1970: 9). Ik heb dit niet nageteld en misschien is het overdreven, maar het is waar dat je die boekjes overal tegenkwam.

Rob werd in vele talen vertaald. Ook in het Afrikaans: twee Zuid-Afrikaanse firma's hebben enkele van de oudste verhalen uitgegeven maar blijkbaar zonder veel succes (Anoniem, 2014). De serie brengt het klassieke beeld van een man, varende over de wereldzeeën, in dit geval met zijn hond als enige metgezel. Een bekend motief uit de Nederlandse jeugdliteratuur als de glorie van de Hollandse zeevaarders in de gouden (zeventiende) eeuw wordt verbonden met de internationaal succesvolle stof van science fiction. Kapitein Rob ziet als eerste mens de achterkant van de maan. Ook bij het Nederlandse nationale trauma van de Tweede Wereldoorlog blijkt Rob betrokken. Hij ontdekte namelijk dat er op het eiland Terschelling lang na de oorlog in het geheim nog altijd Duitse nazi-soldaten verschanst zaten die beschikten over Hitlers destijds veelbesproken geheime wapens. Zij wilden alsnog de wereldheerschappij grijpen maar dankzij Rob is dit niet doorgegaan (Kuhn en Werkman 1948).

Kapitein Rob is een klassieke tekststrip. De auteur deed er voor de lezer niet veel toe en was dan ook bijna anoniem. De strips waren “per dag” genummerd en gesigneerd met de letters: QN. Dit is een modern aandoende spellingsvariant op de achternaam van de Amsterdamse striptekenaar Pieter Kuhn (1910-1966). Hij verzor de verhalen maar liet de verwoording over aan een *Parool*-redacteur. Bij Kuhns onverwachte overlijden heeft *Het Parool* de publicatie van het 73ste verhaal voor altijd stopgezet.

In de serie is deel 24 een verrassing, omdat het hier nu eens niet draait om de avonturen van Rob maar om de belevenissen van Jan van Riebeeck. In het grootste deel van het verhaal treedt kapitein Rob zelf op als de verteller en ook dat is uitzonderlijk. Is Jan van Riebeeck in het gedicht van Kamfer een rover die zich schuldig maakt aan landjepik, bij kapitein Rob is hij een held die voor de VOC een mooie kolonie gesticht heeft. Volgens het voorwoord legde hij de basis voor de “bloeiende en welvarende Unie van Zuid-Afrika” (Kuhn en Werkman 1952: 2). Het is het begin van de jaren vijftig!

Jan van Riebeeck in Zuid-Afrika is een vlot verteld verhaal. Bij vergelijking met de officiële waarheid van de historici springen epische concentratie en romantische toevoegingen meteen in het oog. Zo heeft QN het personage Robert Janszoon bedacht, een zeventiende-eeuwse voorvader van Kapitein Rob. In een verhaal als dit hangt alles af van de leesbaarheid. Negatieve kanten van de activiteiten van de VOC worden aangestipt maar niet beklemtoond. *Het Parool* drukte de laatste aflevering van het verhaal dan ook af, twee dagen voor de grote feestelijke herdenking van Van Riebeecks aankomst.

Hoe tekent Kuhn (letterlijk en figuurlijk) Van Riebeeck in zijn verhouding met de Khoikhoi? Hun band was volgens het verhaal meestal uitstekend – je ziet

de commandeur en de oorspronkelijke bewoners samen feestvieren. Nu moesten *De avonturen van Kapitein Rob* natuurlijk spannend zijn. Mede daarom komt ook naar voren dat er onder de Khoikhoi ook wel een paar gevaarlijke lieden waren. Op 19 oktober 1653 werd de jonge David Janz vermoord door veerovers; deze nare tegenslag heeft Kuhn niet willen wegmoffelen.

In het algemeen worden de Khoikhoi vriendelijk, zij het licht neerbuigend geschilderd. Van het superioriteitsgevoel van de ouderwetse koloniale literatuur blijft de strip niet helemaal vrij. Aan de andere kant wordt ook de westerse cultuur niet idealistisch afgebeeld. Westerse cultuurdragers als de mannen van Jan van Riebeeck zijn hier uitgesproken desperado's. Ze stelen van de Hottentotten en zijn geneigd tot opstand of weglopen (Kuhn en Werkman 1952: 39, 41 en 44). Deze figuren blijven alleen dankzij de grote bestuurskracht van Van Riebeeck een beetje op het goede pad. Een gekke fout in Kuhns tekening van de Khoikhoi is dat hij ze het uiterlijk geeft van zwarte Afrikanen. Voor een blik op de oude afbeeldingen heeft hem de gelegenheid blijkbaar ontbroken.

Hoe dit ook zij, het is duidelijk dat we bij Ronelda S. Kamfer in 2011 en QN zestig jaar eerder te maken hebben met twee waarheden over Jan van Riebeeck. Behalve in de aangeduide romans uit de tijd van Kuhn zijn er uiteraard veel meer visies te vinden op de persoon en het werk van de stichter van de Kaapkolonie, bij een groot aantal andere schrijvers. Ik beperk me vrijwel tot een van hen: de eerste, Jan van Riebeeck zelf. Zijn werk biedt mij mijn derde blikveld op zijn verversingspost. Hoe komt hij er naar voren? Was hij een dief of een grote held, een tiran of een brenger van beschaving?

5. Jan

Mijn voornemen tot inperking botst met de wetenschap dat wie 't heeft over Nederlandse letteren van voor 1886 de grote criticus van de negentiende eeuw beter niet kan overslaan. Cd. Busken Huet ziet in Van Riebeeck geen held of tiran, maar karakteriseert hem als "een klein kereltje, opvliegend, kordaat, met een ijzeren gezondheid. [Hij] spreidt naast tien gebreken, minstens twaalf deugden ten toon" (Busken Huet s.a.: 98).

De voornaamste bron voor dit nuchtere maar ook genuanceerde signalement is de schier eindeloze reeks verslagen die Van Riebeeck bijhield voor de VOC, voor het bestuur in Batavia maar vooral voor Amsterdam, voor Heren Zeventien. Ze werden door ambtenaren gekopieerd en belandden in de archieven in Kaapstad en Den Haag. Van 14 december 1651 tot en met 6 mei 1662 pende hij een aantal van 1296 bladzijden gedrukte tekst bij elkaar. Dat is tenminste het aantal in de standaarduitgave, die begon te verschijnen in – hoe kon het anders? – 1952.

Dit *Dagregister* (Van Riebeeck, 1952, 1955, 1957) is niet geschreven voor publicatie

– integendeel, het was bedrijfsgeheim. Het betreft hier ambtelijke stukken. De schrijver begaat dan ook de zonde van te grote uitvoerigheid en verzandt nogal eens in een dikdoenerige manier van zeggen. Zijn almaar terugkerende beschrijving van zon, wind en regen van de afgelopen dag is even boeiend als de terugblik van de televisieweerman. Maar dit neemt niet weg dat de commandeur na driehonderdvijftig jaar ook wel puntig uit de hoek komt, met af en toe laconieke wendingen. Deze amateur-schrijver aan zijn kantoortafel breekt hier en daar door drie en een halve eeuw veroudering heen - zijn werk is soms zelfs spannend.

Hoe komt dit? De spanning hangt voor een deel samen met de oude vraag: “En toen?, hoe gaat het aflopen?” Maar de lezer zoekt ook naar de trekken van het zelfportret dat Van Riebeeck gemaakt heeft. Hij kan op zoek naar Huets tien gebreken en twaalf deugden. De oerkolonialist van Kamfer en de grote vaderlander van QN krijgen in het verhaal van Van Riebeeck zelf meer schakering.

Het is duidelijk hoe Van Riebeeck *wil* overkomen. Hij moet de dienaar zijn die de belangen van de “Edele Compagnie” voorbeeldig behartigt, de beste bestuurder die Heren Zeventien zich kunnen denken. Een steunpilaar voor de VOC en vooral iemand die zich zoveel als maar mogelijk is houdt aan de hem voor zijn vertrek vanwege Heren Zeventien gegeven aanwijzingen en de instructies die hij later via de zeepost of van reizende inspecteurs heeft ontvangen. “Die man verdient promotie” is de bij zijn lezers beoogde reactie.

Maar in dat beeld van kracht maakt hij zelf al schrijvend barstjes. Hij is zonder twijfel als verslaggever partijdig in zijn eigen voordeel maar tegelijk beheerst hem een zekere eerlijkheid waarvoor ook de lezer van tegenwoordig niet blind kan blijven. Die lezer zou het *Daghregister* incidenteel bijna als literatuur gaan lezen, wat het toch vast en zeker niet is. Maar bij die gedeeltes is voor die moderne lezer wel de kern van al deze oude ambtenarij komen te liggen. Die stukken maken het boek de moeite waard.

6. Multicultureel

Van Riebeeck had te doen met sterk uiteenlopende bevolkingsgroepen, die bovendien intern weer sterk verdeeld waren. Aan de Kaap verscheen het eerste begin van een multiculturele samenleving. Pieter Kuhns negatieve kijk op de mannen van Van Riebeeck kwam al ter sprake. De VOC-mensen vormden niet als vanzelf een hechte ploeg. Hoe kwam dat?

Ook in de zeventiende eeuw scoorde Nederland al hoog in de Top Tien van plekken waar je het best geboren kunt worden en kunt verblijven. Ook een dichter uit die eeuw had al met Nicolaas Beets kunnen zingen: “Dankt allen God en weest verblijd, / Omdat gij Nederlanders zijt!” (Beets, 1978: 60-61). Ook in die eeuw meenden veel buitenlanders dat ze hun eigen land maar het best konden

verruilen voor Nederland. Ook toen meldden ze zich hier als gastarbeider.

Waarom zou men, al of niet door geboorte in Nederland beland, deze misschien wel minst slechte verblijfplaats op aarde vrijwillig verlaten voor de uiterste onzekerheid van een verre zeereis voor de Compagnie? Vast en zeker waren er onder de opvarenden idealistische Jannen Compagnie, bezielde van avontuurlijke geestdrift om de wereld beter te leren kennen en zichzelf te vormen. Maar vrijwillig was niet altijd helemaal vrijwillig. “Gastarbeiders” waren in Nederland niet onwelkom, maar ze moesten dan wel arbeiden. Voor werkelozen was er geen werkloosheids- of bijstandsuitkering. Ook de zeventiende eeuw kende sociale zorg maar de werkloze gastarbeider kreeg toch al snel de tip om te gaan varen voor de VOC. Daar kon men altijd wel een mannetje gebruiken. Vrouwen kwamen vrijwel alleen op de scheepsrol wanneer ze zich vermomden als man, zoals pauzin Johanna. Onder de mannen van de VOC waren veel Duitsers, meestal van vlak over de tegenwoordige grens maar bijvoorbeeld ook wel uit “Lubeek” (Van Riebeeck, 1957: 368, 371). Er waren Vlamingen, Zweden, Denen en zogenaamde Oosterlingen: mensen uit het noordelijk deel van Midden-Europa.

Natuurlijk waren er ook Nederlanders aan boord maar die vertoonden nogal eens een vlekje. Voor wie maar beter het land een tijdje kon verlaten, boden de VOC en de West-Indische Compagnie (WIC) daartoe immers een goede gelegenheid. Dieven, slapjanussen, weglopers, zoals ze wel werden aangeduid, waren het lang niet allemaal, maar met de bloem der natie was Van Riebeeck evenmin op pad gestuurd. Dat men zich schuldig maakte aan “vuile saecke” met elkaar (Van Riebeeck, 1957: 201), wekt gezien het zeer geringe aantal blanke vrouwen misschien weinig verbazing, maar ook diefstal kwam herhaaldelijk voor, zelfs van wasgoed (Van Riebeeck, 1952: 93; 1955: 44; 1957: 399). Een gevaarlijke neiging tot opstand wist Van Riebeeck dankzij enkele van zijn “twaalf deugden” te bezweren (Van Riebeeck, 1955: 434-447).

Vanaf het begin had Van Riebeeck behoefte aan harde werkers. Hij verlangde naar de “laboreuse Chinesen” (Van Riebeeck, 1952: 30) die hij in Indië had meegemaakt, maar kreeg alleen slaven, aanvankelijk min of meer bij toeval. Ook die bevolkingsgroep had een gemengde samenstelling. De eerste grote groep bestond uit een kleine honderd Angolezen, op zee buitgemaakt op de Portugezen. Het waren meest kinderen en hoewel de VOC berucht is vanwege haar verwaarlozing van onderwijs, kan de Kaap daardoor bogen op een vroege slavenschool. De kinderen leerden er onder meer gebeden en kregen als beloning brandewijn en tabak (Van Riebeeck, 1955: 277). Een later aangekomen honderdtal Guineese slaven was gekocht. Eerder dan de Angolezen was er trouwens al een klein aantal slaven uit wat later Brits-Indië zou heten, of in elk geval slavinnen, want enkele Bengaalse ex-slavinnen trouwden met Nederlandse mannen.

De groepstegenstellingen die de koloniale literatuur kenmerken, vindt men

in het *Daghregister* te over. Tussen de verschillende groepen slaven, tussen de slaven en de Khoikhoi, tussen de verschillende Khoikhoistammen, tussen de Europeanen en alle andere groepen. Ook de Europeanen waren het vaak onderling oneens, vooral sinds de VOC de vestiging van personen had toegelaten die geen werknemer bij de Compagnie waren, de “Vrije Burgers”. De neringdoenden onder hen – dat waren ze bijna allemaal – wilden minder ambtelijke bemoeienis maar meer hulp.

7. Khoikhoi

Van Riebeeck wist al gauw dat hij van de inzet van Khoikhoi als arbeidskrachten niet veel moest verwachten. Het ging hier om rondtrekkende herdersvolken die af en toe aan de Kaap opdoken en andere aspiraties hadden dan een vaste baan bij de VOC. De grotere stammen vormden een bedreiging voor de kleinere, die bij onenigheden makkelijk hun bezit en hun vrouwen kwijt konden raken. De stam van Autshumao was zo iets overkomen. Van Riebeeck begaf zich in zijn contacten met de Khoikhoi op drijfzand, want met hun geschiedenis en cultuur was hij niet vertrouwd.

Wel stond één ding vast en dat was dat hij om zijn naastbijliggende plicht te vervullen “zijn” Khoikhoi keihard nodig had. Hij moest immers voor elk VOC-schip dat langs kwam, klaar staan met lekker vers vlees en niemand anders dan de Khoikhoi kon hem daaraan helpen. Van Riebeeck had als betaalmiddel koper en kralen meegebracht, en ook de tabak en de (brande)“wyn” uit Kamfers gedicht. De plaatselijke wijnbouw bracht hij persoonlijk op gang (Van Riebeeck, 1957: 10). De grote Khoigroepen bezaten inderdaad indrukwekkende kuddes en wilden nog wel eens schapen ruilen, maar hadden hun runderen zelf nodig. Van Riebeeck moest het doen met een mager koetje hier en twee magere koetjes daar. Soms speelde hij met de gedachte om naar de geweren te grijpen, de duizenden koeien botweg af te pakken en de Khoikhoi tot slaaf te maken, maar ook al had hij daartoe werkelijk kans gezien, volgens de instructie van Heren Zeventien moest hij juist zorgen voor een goede verhouding met de “inwoonders”. Hij zat klem.

Hij probeerde zijn zin te krijgen op de Europese manier, met behulp van uitgeschreven overeenkomsten waarmee de Khoikhoi dan zogenaamd akkoord gingen. Zij konden niet lezen en zullen over de portee van de verdragen anders gedacht hebben dan de VOC. Individuele Khoikhoi hoefden zich ook niet altijd veel aan te trekken van wat een hoofdman afsprak. Hun “wangedrag” leidde tot onvriendelijkheden waarbij zoals aangeduid een Nederlandse jongen de dood vond – met bepaalde stammen kwam het zelfs tot een “oorlog”. Er vielen meer dodelijke slachtoffers, vooral Khoikhoi.

Maar veelal wist Van Riebeeck de rust in het kleine rijk waarover hij maar zeer ten dele de baas was, te bewaren. Daartoe smeerde hij vele kilo's stroop, waar en wanneer hij er kans toe zag. Hij wilde een bepaalde bejaarde hoofdman erkennen als zijn vader en deze bleek daarvan de grap goed in te zien. Autshumao werd zowat een vaste gast aan zijn tafel. Grotere stamhoofden onthaalde hij onder meer op "claversingel"-spel van zijn dochter, terwijl hun manschappen getraceerd werden op drank en rookwaren (Van Riebeeck, 1957: 279). Ging hij werkelijk meedansen, zoals QN het voorstelt?

Afbeelding 1: Kuhn, Pieter en Evert Werkman. 1952. *Kapitein Rob-serie Deel 24: Jan van Riebeeck in Zuid-Afrika*. s.l.: Het Parool: 48.

Zelf vertelt Van Riebeeck hoe bepaalde Khoikhoi hem op een gegeven moment wilden omhelzen en hoe hij deze hartelijkheid zijns inziens moeilijk kon afweren, hoewel hij maar al te goed wist dat zijn nieuwe vrienden zich plachten in te smeren met vetten die voor de Europese neus weinig aantrekkelijk zijn. "Al weder een cleet" bedorven door de "smericheyt", zegt Van Riebeeck – waarbij zij aangetekend dat het zeventiende-eeuwse "smerig" misschien niet hetzelfde betekende als het onze (Van Riebeeck, 1952: 335).

Van Riebeeck was geen antropoloog en wist, we zagen 't al, van de Khoikhoi weinig af. Maar het ontbrak hem niet aan belangstelling. Zijn schrijven steekt gunstig af bij het kleinerende botte gemopper van de meeste Europeanen die van hun ervaringen met Khoikhoi verslag doen. Hij heeft ontzag voor wat de Khoikhoi weten over de behandeling van slangenbeten (Van Riebeeck, 1955: 98,

424). Eén van Van Riebeecks bekende waarnemingen is: hoe een Khoimoeder haar baby schapenmelk laat drinken, namelijk door het kind op te pakken en onder de ooi te houden, in de buurt van de tepels. Ook beschrijft hij de aanpak van de Khoikhoi om een leeuw eronder te krijgen, uiteraard zonder vuurwapen. Met een stel schapen, die worden opgeofferd, zetten ze de leeuw klem en maken hem af met speren (Van Riebeeck, 1955: 46).

Hier ligt een nuance van een zekere dreiging, een element dat, zoals gezegd, in veel koloniale literatuur te vinden is. In “’t branden van de menigte vuijren alomme” bespeurt hij het gevaar. Er vallen woorden als “groote moorderije onder ons” en zelfs “massacre” (Van Riebeeck, 1952: 287; 1955: 60). Van Riebeeck zal beseft hebben dat de Khoikhoi niet alleen een leeuw zonder geweren klein konden krijgen door gebruik van massa, in dit geval van een massa schapen, maar dat ook zijn groepje Europeanen het ondanks betere wapens nooit zou kunnen redden tegen de reusachtige overmacht die zou ontstaan als de Khoikhoi zouden optrekken als eenheid. De Europese vuurwapens waren trouwens onbruikbaar bij regen. De gedragslijn volgens de regel van Heren Zeventien, die diplomatie op de voorgrond plaatste en geweld alleen in nood toestond, leek de enig mogelijke. De VOC kon zich alleen handhaven als de Khoikhoi verdeeld zouden blijven. In feite hoefde Van Riebeeck aan die verdeeldheid weinig te doen, want hij krijgt drie delen lang voortdurend uitnodigingen van Khoileiders die een verbond met hem willen, om gezamenlijk concurrerende stammen te lijf te gaan. Die invitaties slaat hij af. Al komt hij met te mooie woorden over zijn eigen bedoelingen, voor de zelfverheffing van de kolonialist die vrede zou brengen, bestaat hier wel een snufje bewijsgrond.

8. Autshumao

In de diplomatie van Jan van Riebeeck spelen verschillende Khoikhoi een grote rol. Het bekendst is de tolk Krotoa (“Eva”), Van Riebeecks kindermisje maar ook schoonzus van een belangrijke hoofdman. Haar dramatische levensloop vormt al lang een inspiratiebron voor historici en romanciers (Jansen, 2003a en 2003b). Maar in het boek van Van Riebeeck is haar oom minstens zo belangrijk, de al meermalen genoemde Autshumao. Goed dat Kamfer hem naar voren haalt! Wie het *Dagbregister* wil zien in het kader van de Nederlandse literatuur zal bij Autshumao aan de Vlaamse schrijver Willem Elsschot denken, in het bijzonder aan diens gedeeltelijke alter ego Boorman, een figuur die kan gelden als de humoristische verpersoonlijking van al te zakelijke zakelijkheid.

Autshumao lijkt uitstekend begrepen te hebben dat Jan van Riebeeck moeilijk vooruit kon zonder Autshumao. Hij stipt die afhankelijkheid herhaaldelijk aan, overdrijft hier ook wel eens, maar niet zo vaak als Van Riebeeck het wil. Soms verleent Autshumao aan Van Riebeeck zijn medewerking – en dit beklemtont

hij graag. Soms werkt hij tegen, wat hij altijd ontkent. Voorop staat altijd zijn eigenbelang. Hij waarschuwt Van Riebeeck voor diefstal maar maakt zich er zelf schuldig aan. In de loop van Van Riebeecks verblijf brengt Autshumao het van leider van een armetierig groepje Khoikhoi, vrijwel zonder bezittingen, tot rijk man. Een van zijn inkomstenbronnen is de tussenhandel in runderen en schapen. Op onnavolgbare wijze lukt het hem lange tijd, de vee-eigenaren weg te houden van de Europese nederzetting en zelf de rol aan zich te trekken van de onmisbare makelaar. Bij een andere gelegenheid weet hij van Van Riebeeck de opdracht los te krijgen om in het binnenland voor de Compagnie vee te gaan kopen. Na terugkeer beweert hij zijn opdracht te hebben uitgevoerd, maar vervolgens van het grootste deel van de aangekochte dieren beroofd te zijn. Nog later blijkt hij in het binnenland te beschikken over een flinke kudde (Van Riebeeck, 1952: 340-344, 352, 370, 373).

Ik zei al dat Autshumao meeat bij de Nederlanders. Met Jan van Riebeeck ging hij ook mee op een boottochtje en voerde hij tafelgesprekken (Van Riebeeck, 1952: 329; 1955: 2-3). Ook adviseerde hij Van Riebeeck om bepaalde stammen, waarmee hij overhoop lag, in de pan te hakken. Van Riebeeck kreeg hem nooit werkelijk in zijn greep. Vanwege zijn oplichterij en veediefstel werd hij tijdelijk beschouwd als “auteur van alle quaet” (Van Riebeeck, 1955: 334) en daarom als gevangene op Robbeneiland geplaatst. Daar wist hij zich te onttrekken aan het normale gevangenenwerk (Van Riebeeck, 1955: 364; 1957: 2, 25). Maar ook zijn status van luxe-gevangene beviel hem niet en tot grote woede van Van Riebeeck, die dit eerst zelfs niet wilde geloven, wist hij op een wrak bootje te ontsnappen. Geen gevangene heeft dit Autshumao in de lange geschiedenis van Robbeneiland nagedaan (Van Riebeeck, 1957: 162-163).

Wat de commandeur over Autshumao schrijft, geeft een scherper beeld van Van Riebeecks verslaglegging. Autshumao hoort tot de Khoikhoi die Van Riebeeck sprekend opvoert. In gesprekken met hem komt de neteligste kwestie van het kolonialisme aan de orde: waaraan ontleent de kolonisator het recht om te koloniseren? In april 1660 bracht Autshumao niet voor het eerst naar voren dat de VOC goed land in bezit had genomen dat eeuwenlang het land van de Khoikhoi was geweest. En hij stelde de vraag of aan Khoikhoi die naar Holland zouden reizen, zoiets zou worden toegestaan. Het is niet moeilijk om in hem een vaste bouwsteen van de koloniale literatuur te herkennen: de oorspronkelijke bewoner die zich verzet tegen zijn vernedering.

Tegen Autshumao's standpunt op basis van het “oude recht van natuurlijk eygendom” (Van Riebeeck, 1957: 198) beroept Van Riebeeck zich dan op een vorm van oorlogsrecht. Volgens dit recht zouden de Khoikhoi hun grond in een oorlog verloren hebben en er daarom geen baas meer zijn. Van Riebeeck verwijst hier naar de zogenaamde oorlog tegen de stam van Autshumao waartoe hij op 19

mei 1659 in overleg met zijn “Raad” besloten had. Het doet modern aan dat hij ook aankomt met de verzekering dat een en ander “door diffenciven oorlogh” (Van Riebeeck, 1957: 197-198) was geschied.

Ik weet niet of deze juridische redenering bij Heren Zeventien bijval heeft gevonden. In het gedicht “eviction notice” komt zij niet voor, de Van Riebeeck van dat gedicht gaat het land eenvoudigweg “oorneem”. Autshumao had trouwens al veel eerder geprotesteerd. Bij 13 mei 1656 vindt men in het *Daghregister* dat volgens Autshumao het land aan hem en aan zijn stam toekomt, niet aan de VOC. Van Riebeeck kon zich toen nog niet beroepen op het oorlogsrecht, want er was geen oorlog geweest. Maar uit zijn achterzak diepte hij toen een ander argument op: dat de VOC de nederzetting zelf gesticht had, geïnvesteerd had in fortificaties en andere middelen die er juist op gericht waren, dit bezit te behouden. Daarom zou de VOC meer rechten hebben dan Autshumao en zijn stamgenoten (Van Riebeeck, 1955: 37-38).

Met “doorzichtige praatjes” lijkt me de uiteenzetting van Van Riebeeck niet overdreven getypeerd. Autshumao had hier gelijk – Ronelda Kamfer heeft dus ook gelijk. Maar voor de kwaliteit van zijn verslag pleit dat Van Riebeeck deze betogen, die beschouwers zonder zwaar gekleurde bril meteen zullen plaatsen onder het adagium “praat recht wat krom is”, in zijn *Daghregister* hun plaats heeft gegeven. Als hij “Amsterdam” had gezegd dat die Hottentot zijns inziens helemaal gelijk had, zou hij daarmee zelf zijn loopbaan beëindigd hebben. Zo’n held was hij niet, hij was geen Multatuli. Maar omdat Heren Zeventien op de meningen van ene Autshumao niet zaten te wachten had Van Riebeeck deze discussies, waarin hij zacht gezegd niet de overhand heeft, evengoed kunnen verzwijgen. Het is onzeker in hoeverre hij het beseft heeft, maar zijn verslag toont de scheuren in zijn officiële VOC-opvatting.

9. Besluit

Het is een gemeenplaats dat er in de koloniale geschiedenis veel gebeurd is dat nog steeds de aandacht vraagt en dat er naar aanleiding van die geschiedenis ook veel literaire schrijvers met recht vragen om aandacht van de lezer. Ronelda S. Kamfer is zo’n auteur. Zij is een dichteres met humor, een pittige commentator die de aandacht vestigt op koloniale facetten van het nu en van het recente verleden van haar land, maar ook op wat aan dat alles is voorafgegaan. QN is een dubbeltalent, niet als schrijver maar wel als tekenaar en verhalenverzinner. Zijn domein is dat van de ontspanningslectuur. Daar heeft hij onder meer aandacht gevraagd voor de geschiedenis van Van Riebeeck, en met succes.

Van de drie schrijvers hier genoemd heeft Jan van Riebeeck me het meest verrast. Met de apartheid heeft hij niet zo veel te maken. Ook voor de VOC

draaide alles om het eigenbelang maar zij was geen angstige club die zich vastklampte aan oude voordelen, zij ging op zoek naar nieuwe. Kamfer legt Van Riebeeck veel lelijks in de mond. Historisch gezien voor een deel met recht, voor een deel ook niet. Dat hij tegenover de Khoikhoi onoprecht was, staat in zijn eigen boek duidelijk te lezen. Dat zijn fort de Europeanen niet alleen tegen bedreiging van overzee maar ook tegen de “Hottentoots” moest beschermen, is waar, maar de Jan van het *Daghregister* maakt daarvan helemaal geen geheim en is dus niet zo schijnheilig als de Jan uit het gedicht. Vrouwenverkrachting was natuurlijk geen officieel bedrijf van de VOC maar je kunt zeggen dat Van Riebeecks bestrijding tekort schoot. De VOC zocht de oplossing in de aanmoediging van gemengde huwelijken, een van de grote verschillen met de apartheid. Sommige andere kwade intenties die Kamfer Van Riebeeck aanwrijft had hij niet, al verdienen ze in het gedicht misschien desondanks hun plaats. Dat de dichteres minder oog heeft voor de twaalf deugden dan voor de tien gebreken, kunnen we haar niet aanrekenen. Poëzie is tenslotte geen geschiedschrijving.

Na driehonderdvijftig jaar vormen Kaapstad en Zuid-Afrika uitkomsten van Van Riebeecks bemoeiing die men moeilijk over het hoofd ziet. Daarnaast staat zijn boek. Dat is in tegenstelling tot de stad en de republiek helemaal eigen werk. Maar het boek leest bijna niemand. Het is zoals gezegd in de eerste plaats een ambtelijk verslag, je bewijst de auteur geen dienst door hem voor te stellen als kunstenaar. Wel is hij een stem die lezers van koloniale literatuur nog bereikt en die ons als burgers van een steeds multiculturelere wereld iets te zeggen heeft. Van Riebeeck is geen held of tiran, maar wel een schrijver die zijn persoon en zijn kijk op de koloniale gang van zaken over een barrière van drie en een halve eeuw tilt en aan ons weet voor te zetten.

Universiteit Leiden, navorsingsgenoot Noordwes-Universiteit

Bronnenlijst

- Anoniem.** 2014. *Kapitein Rob in het buitenland*. Aanlyn beskikbaar: <http://communities.zeelandnet.nl/strips/pagina/32374>. Geraadpleegd, 30 juli 2014.
- Böeseken, A.J.** 1974. *Jan van Riebeeck en sy gesin*. Kaapstad en Johannesburg: Tafelberg.
- Beets, Nicolaas.** 1978. Aan mijne landgenooten. In Februari 1861. In: Korteweg, Anton en Wilt Idema (samenstellers). *Vinger Gods, wat zijt gij groot. Een bloemlezing uit het werk van de dominee-dichters Nicolaas Beets, J.P. Hasebroek, Bernard ter Haar, J.J.L. ten Kate, Eliza Laurillard*. Amsterdam: Arbeiderspers: 60-61.

- Boehmer, Elleke.** 2005 [1995]. *Colonial & Postcolonial Literature. Migrant Metaphors*. Oxford/New York: Oxford University Press.
- Boehmer, Elleke en Sarah De Mul (reds.).** 2012. *The Postcolonial Low Countries. Literature, Colonialism and Multiculturalism*. Lanham, MD: Lexington Books.
- Busken Huet, Cd.** s.a. *Het land van Rembrandt. Studiën over de Noord-Nederlandse beschaving in de zeventiende eeuw. Deel 2*. Utrecht/Antwerpen: Het Spectrum.
- Cumps, Dorian en Kees Snoek (reds.).** 2009. Littérature et culture (post) coloniales des Pays-Bas et de Flandre. *Études Germaniques* 64(1): 5-169.
- D'haen, Theo (red.).** 2002. *Europa buitengaats. Koloniale en postkoloniale literaturen in Europese talen. Deel 1*. Amsterdam: Bert Bakker.
- D'haen, Theo.** 2012. The 'ends' of postcolonialism. In: Boehmer, Elleke en Sarah de Mul (reds.). *The Postcolonial Low Countries. Literature, Colonialism and Multiculturalism*. Lanham, MD: Lexington Books: 59-72.
- Frankfurth, P. Hans.** 1970. Van Norden zag er wel wat in. Maar dan niet met balloons! *Stripschrift. Tijdschrift voor striplezers* 24: 4-9.
- Jansen, Ena.** 2003a. 'Eva, wat sê hulle?' Konstruksies van Krotoa in Suid-Afrikaanse tekste. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar in de Zuid-Afrikaanse letterkunde aan de Universiteit van Amsterdam op 11 april 2003. Amsterdam: Vossiuspers.
- Jansen, Ena.** 2003b. Het voortbestaan van de zeventiende-eeuwse Khoi-vrouw Krotoa in de Zuid-Afrikaanse historiografie en letterkunde. *Indische letteren* 18(2): 69-82.
- Jonckheere, Wilfred.** 1999. *Van Mafeking tot Robbeneiland. Zuid-Afrika in de Nederlandse literatuur 1896-1996*. Nijmegen: Vantilt.
- Kamfer, Ronelda S.** 2012. *Santenkraam*. Vert. Alfred Schaffer. Amsterdam: Podium.
- Kuhn, Pieter en Evert Werkman.** 1948. *Kapitein Rob-serie Deel 6: Het geheim van de Bosplaat*. s.l.: Het Parool.
- Kuhn, Pieter en Evert Werkman.** 1952. *Kapitein Rob-serie Deel 24: Jan van Riebeeck in Zuid-Afrika*. s.l.: Het Parool.
- Logtenberg, Hugo en Marcel Wiegman.** 2010. *Job Cohen. Burgemeester van Nederland*. Amsterdam: Nieuw Amsterdam.
- McLeod, John.** 2000 [2010]. *Beginning Postcolonialism*. Manchester en New York: Manchester University Press.
- Moore-Gilbert, Bart.** 1997. *Postcolonial Theory. Contexts, Practices, Politics*. Londen en New York: Verso.
- Renders, Luc.** 2007. In Flanders' Fields: Postcolonialism, Multiculturalism and the Limits of Tolerance. In: Bruijn Lacy, Margriet, C.T. Gehring en J.A. Oosterhoff (reds.). *From De Halve Maen to KLM. 400 years of Dutch-American Exchange*. Münster: Nodus Publikationen: 365-378.
- Topolska, Ursula.** 2004. Terminologische uitsluiting? Beschouwing over de

terminologische benadering van het werk van Nederlandse schrijvers met een andere culturele achtergrond. In: Gelderblom, Arie J. (red.). *Neerlandistiek de grenzen voorbij. Handelingen 15de Colloquium Neerlandicum*. Woubrugge: Internationale vereniging voor neerlandistiek: 349-363.

Van Istendael, Geert. 2005. *Mijn Nederland*. Amsterdam en Antwerpen: Atlas.

Van Ledden, Willem-Pieter. 2005. *Jan van Riebeeck tussen wal en schip. Een onderzoek naar de beeldvorming over Jan van Riebeeck in Nederland en Zuid-Afrika*. Hilversum: Verloren.

Van Reybrouck, David. 2011. Dierbare Douwes Dekker. *Ons erfdeel* 54(3): 206-215.

Van Riebeeck, Jan Anthonisz. 1952. *Daghregister gehouden by den oppercoopman Jan Anthonisz van Riebeeck. Deel 1*. Reds. D.B. Bosman en H.B. Thom. Kaapstad: A.A. Balkema.

Van Riebeeck, Jan Anthonisz. 1955. *Daghregister gehouden by den oppercoopman Jan Anthonisz van Riebeeck. Deel 2*. Reds. D.B. Bosman en H.B. Thom. Kaapstad: A.A. Balkema.

Van Riebeeck, Jan Anthonisz. 1957. *Daghregister gehouden by den oppercoopman Jan Anthonisz van Riebeeck. Deel 3*. Reds. D.B. Bosman en H.B. Thom. Kaapstad: A.A. Balkema.